

УДК 821.111+821.161.2]-31.091

Ю. О. Лаптєєвааспірант кафедри зарубіжної літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНІЦІАЦІЙНОГО МІФУ
В РОМАНАХ НІЛА ГЕЙМАНА «НЕБУДЬ-ДЕ»
Й СЕРГІЯ ЖАДАНА «ІНТЕРНАТ»**

Стаття присвячена порівняльному аналізу особливостей інтерпретації ініціаційного міфу й дослідженню трансформацій образу героя в романах Ніла Геймана «Небудь-де» й Сергія Жадана «Інтернат».

Ключові слова: роман, ритуал, ініціаційний міф, міфологічний мотив, ініціаційне випробування, образ героя.

Постановка проблеми. Міф є однією з найдавніших форм осмислення й усвідомлення дійсності. Це спроба людини пояснити себе саму й власне буття у довколишньому світі найпростішими й максимально доступними словами з одночасним наголошенням на важливості й утаємниченості цього знання. Міф слугував своєрідним регулятором дійсності й акумулював картину світобуття, передаючи її в сконцентрованій метафоричній формі наступним поколінням.

Одним із важливих питань, що постає під час аналізу міфу, є його співвіднесеність із ритуальними практиками й обрядовими діями, що свого часу сприяло виникненню ритуально-міфологічної школи. Її засновником вважається Дж. Фрейзер, який визначив роль ритуальних дійств та їхнє співвіднесення з міфом, використовуючи результати вивчення групи міфів культового походження, що ґрунтуються на календарному циклі, у своєму фундаментальному дослідженні «Золота гілка» [16].

Згодом Є. Мелетинський дещо переосмислить теоретичні положення Фрейзера, наголосивши на принциповій неможливості визначити первинність міфу чи ритуалу стосовно один одного. Зокрема, дослідник зазначав: «Є міфи, що походять з ритуалів, і ритуали, що зображають інсценування міфу, є міфи з ритуальними еквівалентами й без них» [11, с. 15]. Така взаємозалежність і викликає інтерес у дослідженнях, присвячених вивченню трансформацій міфологічних структур у літературних творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні міфопоетична структура роману Сер-

гія Жадана стала об'єктом нечисленних праць, у яких увага вчених зосереджена здебільшого на вивченні нарративної структури роману чи образної його системи, лише побіжно звертаючись до міфокритичних підходів й аналізуючи символіку окремих образів [15]. Значно більше досліджень присвячено вивченню міфологічних сюжетів і образів та їхній трансформації в романі Ніла Геймана «Небудь-де», у яких аналізуються авторська інтерпретація й повне перетворення сталих сюжетних структур міфу [2], міфологічні мотиви у зображенні Нижнього й Верхнього Лондона як одного з центральних образів роману [3; 5], а також міфологізація дійсності у жанрі фантастичного роману [4; 6]. Є спроби дослідження й безпосередньо ініціаційного міфу та його втілення в романі «Небудь-де» [13], проте дотепер цей аспект романів Н. Геймана та С. Жадана не ставав предметом компаративного аналізу, що й визначає актуальність пропонованої праці.

Мета статті. Метою цього дослідження є визначення особливостей відтворення ініціаційного міфу, зокрема художньої інтерпретації тих перетворень, які відбуваються з героями під час проходження власне ініціаційного випробування, у романах Сергія Жадана «Інтернат» і Ніла Геймана «Небудь-де».

Виклад основного матеріалу. Мотив подорожі є одним із сюжетотворчих елементів літератури, що перейшов із фольклорних оповідей, а відтак коріниться в міфі. Адже, як стверджує Є. Мелетинський, «міфологічний синкретизм і деякі специфічні риси міфологічного мислення успадковуються, використовуються, пере-

творюються на свій лад і у власне релігійній чи навіть у найдавнішій релігійно-філософській думці, і в мистецтві, особливо на його фольклорному ступені» [12, с. 24]. Особливе місце займають оповіді про подорож до потойбіччя та повернення звідти, що пов'язані з ініціаційними ритуалами первісних племен. Така мандрівка мала на меті випробувати персонажа, і в разі успішного проходження завдання, він ставав дорослим, а відтак набував нового статусу в соціумі, що й простежується в подорожі головного героя «Інтернату».

На думку дослідників, ініціація – це не просто випробування, а «смерть і нове народження, що пов'язано з уявленням про те, що, переходячи в новий статус, індивід ніби як знищується у своїй старій якості» [10, с. 544]. Ритуальне дійство, яке супроводжує процес посвячення, завжди передбачає вихід особи за межі звичного для неї світу, що в умовах первісно-общинного ладу дорівнювало смерті. Майже завжди в ініціаційному обряді той, хто проходив випробовування, повинен був залишити своє поселення, родину, перейти зі «свого», обжитого, безпечного простору в не придатний до життя, ворожий і, відповідно, «чужий». Таким чужим простором може бути інша країна, небесна обитель богів, царство мертвих [10].

Випробовування, що зображене в останньому на цей час романі Сергія Жадана «Інтернат», – це шлях головного героя через лінію фронту до міста, яке знаходиться в зоні активних бойових дій, і його повернення додому. Паша – звичайний вчитель у маленькому депресивному містечку десь на Донбасі, що раптом опинилося на межі між миром і війною. Саме через сприйняття головного героя розкриваються події в романі, що визначає особливості оповідної структури аналізованого твору.

Попри тему війни, що лягла в основу сюжету, безпосередньо подієвий план роману поступається відтворенню трансформацій свідомості персонажа, зміні його світоглядних установок, про що свідчать численні ретроспекції. Так, саме зі спогадів Паші чіткіше окреслюється його громадянська позиція й усвідомлення того, що відбувається: «Минулого року, навесні, коли все це лише починалося, коли ще ніхто нічого не розумів, вони з малим якимось надто жорстко посварились. Малий усе допитувався в Паші, за кого він, що робитиме, у кого стрілятиме. Паша, як завжди, неохоче відповідав, що його це не стосується, що

його ніхто не влаштовує, що він ні за кого. На це малий, цілком несподівано, видав щось на зразок того, що знати його не хоче, і що йому соромно, і що його рідний дядя – просто рідкісний мудак» [8, с. 124]. Така байдужість і бажання залишитись осторонь суспільно значущих подій позиціонується як прагнення жити «нормальним», буденним життям. У розумінні Паші – це відокремленість від життя суспільства, зосередженість на особистому маленькому світі й прагнення оборонитися від будь-яких сторонніх впливів.

Проте з початком війни все змінюється, коли наближається усвідомлення невідворотної катастрофи, що неминуче зруйнує усталений порядок речей: «Дивний час: нікого не можна втримати, ні за кого не можна вчепитись. Уперше він відчув це кілька місяців тому, восени, коли місто почали брати в лещата, залізниця зупинилася, станція затихла» [8, с. 81]. Відтак постає нерішучий герой, що не готовий прийняти покладену на нього відповідальність і пройти власне випробовування. У цьому полягає ключова відмінність між героєм традиційного ініціаційного міфу, який свідомий власного завдання. Паша ж своєю чергою опиняється втягнутим у вир подій не з власної волі, а виключно з визнання необхідності діяти.

Структурна схема ініціаційного міфу чи його окремі елементи так чи інакше покладені в основу багатьох літературних творів, зазначаючи різних перетворень залежно від актуальної літературної парадигми. За Нортропом Фраєм, в історії розвитку літератури виділяються такі сюжетні модуси, як міфологічний, романтичний, високоміметичний, низькоміметичний та іронічний [1]. Так, відштовхуючись від цієї класифікації, дослідники, приміром, визначають постмодерністське переосмислення міфу як іронічне: «Відповідно, і традиційна схема цілеспрямованої мандрівки героя-місіонера трансформується у безглузде блукання постмодерного персонажа вертикально та горизонтально структурованим художнім простором» [14, с. 297]. Але, на противагу такому змалюванню мандрів без жодної заздалегідь визначеної мети, що зрештою взагалі виявляються марними, у Жадана відбувається якісне переосмислення ролі героя, а отже, вимальовується повна протилежність постмодерністському його позиціонуванню, що свідчить про відхід письменника від постмодерністського бачення й способу відтворення дійсності.

На початку «Інтернату» Паша максимально дистанціювався від дійсності й не приймав абсурдності буття, про що свідчить його поведінка в стосунках із коханою жінкою: *«Два роки тому, після довгих-довгих місяців знайомства й розмов, після пауз у спілкуванні й дивних напливів взаємної ніжності, Паша запропонував їй одружитися. Марина образилась. Але залишилася жити в нього. Так вони й жили далі — з цією прихованою й незрозумілою образою. Виходити заміж Марина за нього не хотіла, а виганяти її Паша якось і не наважувався: сам же запросив, що тепер виганяти. Ось і спали в одному ліжку»* [8, с. 127]. Навіть його подорож, окрім окресленої сюжетом необхідності, що сприймалася ним як те, до чого він сам не має стосунку, переплетена з постійним відчуттям страху: *«На півдні, там, де починається місто, теж стоїть підозріла тиша, без вибухів, без розірваного повітря. З-за рогу виїжджає автобус. Паша полегшено видихає: транспорт працює, все гаразд. Просто ще рано»* [8, с. 14].

Головний герой зрештою потрапляє до вже окупованого міста і тут йому доводиться цілковито підлаштовуватися під ситуацію, що склалася, ламаючи власні життєві установки: передусім він вимушений брати на себе відповідальність не лише за власні вчинки, а й за тих, хто перебуває поряд, про що яскраво свідчить епізод зі зникненням провідника, який мав відвести частину людей з вокзалу до міста. І коли провідник Альоша зникає під час обстрілу, Паша перетворюється на своєрідного лідера, який таки приводить усіх до розвилки, аби кожен далі пішов своєю дорогою. Цей образ має й символічне прочитання, адже кожен, хто знаходився в окупованому місті, поставав перед неминучим вибором подальшого шляху. Й остаточні зміни в Пашиному світосприйнятті відзначаються вже не через призму його свідомості, а очима власне племінника: *«Мені подобається, як він тепер говорить, як розмовляє зі мною. Раніше він говорив так, ніби за щось вибачався. Було незручно — і йому, і мені. <...> Ось тепер говорить спокійно, довіряючи мені й розраховуючи на те, що я його зрозумію»* [8, с. 327]. Зміна точки зору таким чином фіксує повну трансформацію головного героя, і стороння оцінка певною мірою слугує підтвердженням вдало пройденого випробовування.

Так само, як і в «Інтернаті» Сергія Жадана, у романі Ніла Геймана оповідь зосереджена на мандрах головного героя, що з не залежних від

нього обставин потрапляє до цілком чужого світу, а саме – Нижнього Лондона, існування якого відоме тільки утаємниченим, власне самим його мешканцям.

Головний герой «Небудь-де», як і Паша з «Інтернату», позиціонований з самого початку розповіді як середньостатистична людина, обиватель, що нібито не просто не здатен на героїчні вчинки, а навіть не мислить такими категоріями, притримуючись максимально спрощеного способу життя: *«Некоторое время спустя Ричард стал воспринимать Лондон как данность, он начал гордиться, что не видел ни одной из его достопримечательностей (если не считать Тауэра, куда ему пришлось повести тетю Мод, приехавшую ненадолго погостить)»* [7, с. 20].

Отже, коли Річард Мейх'ю потрапляє до Нижнього Лондона, то намагається всіляко заперечити цю нову для нього дійсність. Він апелює до знайомих і звичних йому речей, намагаючись віднайти власну точку опори у незнайомому й ворожому середовищі. Цікавим чином Гейман вдається до трансформації прийому внутрішнього монологу: так, головний герой починає вести своєрідний уявний щоденник, куди подумки занотовує все, що з ним відбувається, і таким чином намагається переосмислити власне становище й ставлення до життя загалом: *«Еще в пятницу у меня были работа, дом и невеста. У меня была простая, логичная жизнь (насколько жизнь вообще может быть логичной). А потом я наткнулся на раненую девушку и, как добрый самаритянин, решил ей помочь. И теперь у меня нет невесты, нет дома и нет работы. Я шагаю по какому-то туннелю в сотне футов под Лондоном, и мое будущее столь же многообещающе, как будущее мухи-однодневки...»* [7, с. 154]. До такої реакції Річарда можна певним чином застосувати підходи, запропоновані американським психологом Е. Кюблер-Росс про 5 стадій прийняття смерті [9], адже в наведеному фрагменті чітко виокремлюються декілька з них, а саме: заперечення ситуації, торг, депресія та, зрештою, прийняття.

І саме тоді, коли Річард нарешті приймає те, що випало на його долю й усвідомлює, що місце, куди він потрапив, – Нижній Лондон – відтепер є його новою домівкою, змінюється сам спосіб його мислення. Він не втрачає надії колись повернутися до свого справжнього дому, але заради цього герой тепер готовий

на надзвичайні вчинки, наприклад, ризикувати власним життям, дістаючи ключ, що відмикає будь-які двері. Таким чином, Річард допомагає водночас Двері – мешканці цього підземного світу – дізнатися, хто був причетний до смерті її батьків. І саме цей епізод став кульмінаційним, адже перетворив головного героя назавжди: *«На мост вышел Ричард Мэхью из Верхнего Лондона в сопровождении слепого аббата. Ричард выглядел как-то странно... Охотница пристально посмотрела на него, пытаясь понять, что изменилось. Как будто центр тяжести сместился ниже. Нет, не в том дело... Он стал похож на настоящего мужчину. Кажется, он наконец-то повзрослел»* [7, с. 279].

Разом із тим варто відзначити, що внутрішні установки й принципи Річарда не змінилися жодним чином, адже навіть власну перемогу над Звіром він віддав Мисливиці, бо розумів, наскільки це було для неї важливо. Отже, простежується сучасне переосмислення традиційного для міфу розуміння поняття героя й загальном ставлення до героїчного подвигу.

Усвідомлення того, що існує інший, закритий для більшості світ, по-різному сприймається персонажами роману. Річард розповідає своєму другу Гаррі про все, що з ним відбулося в Нижньому Лондоні, проте сам Гаррі спозиціонований виключно як сторонній спостерігач, адже для нього вся ця історія з прихованим життям, що кардинально відрізняється від звичного плину речей, видається не більше, аніж вигадкою: *«А твой особенный Нижний Лондон, где живут те, кто выпал из жизни... это, знаешь... Ричард, я видел тех, кто выпал из жизни. Они не попадают ни в какой волшебный мир. Они спят в коробках, а зимой замерзают насмерть»* [7, с. 403]. Проте для Річарда його розповідь є реальністю, прожитою й відчутю ним самим. Таким чином, це призводить і до трансформації бачення головного героя, який після повернення до Верхнього Лондона вже не може сприймати життя таким, яким воно було раніше, до всіх тих подій, що відбулися в Нижньому Лондоні: *«Неужели ничего нет, кроме вот этого? – Он обвел рукой пустую улицу. – Работа. Дом. Паб. Девушки. Город. Жизнь. Неужели это все?»* [7, с. 401]. Отже, різниця сприйняття чітко дихотомує оповідь і дистанціює головного героя від того способу життя, який він вів раніше, і від усього, що для нього колись було важливим. Ця множинність

реальності є наслідком набутого Річардом досвіду, що може сприйматися як остаточне завершення ініціального ритуалу.

Висновки і пропозиції. Можна стверджувати, що при ближчому погляді на обидва твори простежується ряд типологічних збігів, які знайшли своє відображення передусім у сюжеті. І Річард Мейх'ю з «Небудь-де», і Паша з «Інтернату» внаслідок не залежних від них обставин потрапляють у цілковито незвичне для себе середовище, випадають зі звичного для них плину життя й проходять через ряд болісних і непростих трансформацій, що дає підстави говорити про переосмислення ініціального міфу в аналізованих романах, у кожному з яких головний герой долає перешкоди на своєму шляху й змінюється. Таким чином, визначається перспектива подальших компаративних досліджень романів Ніла Геймана й Сергія Жадана, а саме особливостей трансформації міфологічних мотивів і сюжетів та конструювання неоміфу на їхньому підґрунті.

Список використаної літератури:

1. Frye, N. *Anatomy Of Criticism*. Princeton, 1973. 383 p.
2. Jódar, A. R. *Paradisiacal Hells. Subversions of the Mythical Canon in Neil Gaiman's Neverwhere. Cuadernos de Investigación Filológica*. № 31–32 (2005–2006). P. 163–195.
3. Kęłowska-Ławniczak, E. *Writing London in Neil Gaiman's Neverwhere: Digging in search of "raw material". Alternate Life-Worlds in Literary Fiction*. Wrocław, 2011. P. 99–110.
4. Meteling, A. *Gothic London: On the Capital of Urban Fantasy in Neil Gaiman, China Miéville and Peter Ackroyd. Brumal*. 2017. Vol. V. № 2. P. 65–84.
5. Rață, I. *Representations of London in Neil Gaiman's Neverwhere. University of Bucharest Review*. 2016. Vol. VI. № 2. P. 104–112.
6. Tiffin, J. *Outside/Inside Fantastic London. A Journal of English Studies*. 2008. Vol. 25. Issue 2. P. 32–41.
7. Гейман Н. *Никогда*. Москва, 2018. 416 с.
8. Жадан С. *Інтернат*. Чернівці, 2017. 336 с.
9. Кюблер-Росс Э. *О смерти и умирании*. Киев, Санкт-Петербург, 2001. 320 с.
10. Левинтон Г. *Инициация и мифы. Мифы народов мира: В 2 т.* Москва, 1980. Т. 1. С. 543–544.
11. Мелетинский Е. *Избранные статьи*. Москва, 1998. 576 с.
12. Мелетинский Е. *Миф и историческая поэтика фольклора. Фольклор. Поэтическая система*. Москва, 1977. С. 23–41.

13. Скопина А. Инициационные мотивы в романе Нила Геймана «Задверье» (Никогде). *Международный журнал экспериментального образования*. 2011. № 8. С. 139–141.
14. Ткачик Н. Ініціційна парадигма міфологічної подорожі героя у міському топосі (на матеріалі романістики Ю. Андруховича). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 296–303.
15. Уманець С. Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Т. 1. С. 110–113.
16. Фрэзер Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. Москва, 1980. 831 с.

Лаптеева Ю. О. Интерпретация инициационного мифа в романах Нила Геймана «Никогде» и Сергея Жадана «Интернат»

Статья посвящена сравнительному анализу особенностей интерпретации инициационного мифа и исследованию трансформаций образа героя в романах Нила Геймана «Никогде» и Сергея Жадана «Интернат».

Ключевые слова: роман, ритуал, инициационный миф, мифологический мотив, инициационное испытание, образ героя.

Lapteieva I. Interpretation of initiation myth in novels “Neverwhere” by Neil Gaiman and “Boarding school” by Serhii Zhadan

The article focuses on comparative analysis of the interpretation of initiation myth and research to characterize transformation of hero's image in novels “Neverwhere” by Neil Gaiman and “Boarding school” by Serhii Zhadan.

Key words: novel, ritual, initiation myth, mythological motive, initiation test, hero's image.